

COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME
EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

İKİNCİ SEKSİYA

BELVEDERE ALBERGİRA S.r.l. İTALİYAYA qarşı

(Ərizə n° 31524/96)

QƏRAR

STRASBURQ

30 may 2000-ci il

QƏTİ

30/08/2000

Belvedere Albergira S.r.l. İtaliyaya qarşı işində,

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (ikinci seksiya) hakimlər:

Cənab X.L. ROZAKIS (C.L. ROZAKIS), *sədr*,

Cənab A.B. BAKA (A.B. BAKA),

Cənab B. KONFORTI (B. CONFORTI),

Cənab G. BONELLO (G. BONELLO),

Xanım V. STRÁŽNICKÁ (V. STRÁŽNICKÁ),

Cənab P. LORENZEN (P. LORENZEN),

Xanım M. TSATSA-NIKOLOVSKA (M. TSATSA-NIKOLOVSKA),

və seksiya katibi cənab E. FRIBERQ-dən (E. FRIBERGH) ibarət tərkibdə 13
yanvar və 11 may 2000-ci ildə şura palatasında qapalı məşvərət keçirərək,

Qeyd edilmiş son tarixdə aşağıdakı qərarı qəbul edir :

PROSEDUR

1. İş İnsan hüquqları və Əsas Azadlıqları üzrə Konvensiyanın (« Konvensiya ») 25-ci maddəsinə əsasən İtaliya hüququna uyğun olaraq təşkil edilmiş məhdud məsuliyyətli Belvedere Albergira S.r.l. cəmiyyəti (« ərizəçi şirkət ») tərəfindən Avropa İnsan Hüquqları Komissiyasına (« Komissiya ») 2 may 1996-cı ildə təqdim edilmiş İtaliya Respublikasına qarşı ərizə (n° 31524/96) əsasında başlamışdır. Ərizəçi iddia etmişdir ki, onun mülkiyyətindən maneəsiz istifadə hüququ əsassız olaraq pozulmuşdur. 1 iyul 1998-ci ildə Komissiya ərizənin İtaliya Hökumətinə (« Hökumət ») təqdim edilməsi barədə qərar qəbul etmiş və Hökumətdən ərizənin qəbul edilənliyi və əsaslandırılmış olması haqqında müşahidələrini yazılı olaraq təqdim etməsini tələb etmişdir.

2. 1 noyabr 1998-ci ildə Konvensiyanın 11 sayılı Protokolu qüvvəyə mindikdən sonra və sözügedən Protokolun 5-ci maddəsinin 2-ci bəndinə uyğun olaraq baxılmaq üçün Məhkəməyə göndərilmişdir. Məhkəmə Reqlamentinin 52-ci maddəsinin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq Məhkəmə sədri işin araşdırılmasını ikinci seksiyaya həvalə etmişdir. Sözügedən seksiya daxilində təşkil edilmiş Palatanın tərkibinə *ex officio* üzv olan italyalı hakim cənab B. Konforti (Konvensiyanın 27-ci maddəsinin 2-ci bəndi və Reqlamentin 26-cı maddəsinin 1a) bəndi) və seksiyanın sədri cənab C.L. Rozakis daxil idi (Reqlamentin 26-cı maddəsinin 1a) bəndi)). Palatanı tamamlamaq üçün digər üzvlər – cənab M. Fişbax, cənab P. Lorenzen, xanım M. Tsatsa-Nikolovska, cənab A.B. Baka və cənab E. Levits seksiya sədri tərəfindən təyin edilmişdir (Reqlamentin 26-cı maddəsinin 1b) bəndi). Cənab Fişbax və cənab Levits müvafiq olaraq cənab G. Bonello və xanım V. Straznička ilə əvəz edilmişdir.

3. Ərizəçini Məhkəmədə xanım Nikolo Paoletti təmsil etmişdir. Hökumət öz nümayəndəsi cənab U. Leanza və həm-nümayəndəsi cənab V. Esposito tərəfindən təmsil olunmuşdur.

4. 21 sentyabr 1999-cu ildə Palata ərizənin qəbul edilənliyini elan etmiş¹ və işin mahiyyəti ilə bağlı dinləmələrin keçirilməsinə qərar vermişdir.

5. Ərizəçi və Hökumət ayrı-ayrılıqda öz müşahidələrini təqdim etmişdir.

6. Dinləmələr 13 yanvar 2000-ci ildə Strazburqda, İnsan Hüquqları Sarayında açıq qaydada keçirilmişdir.

Dinləmələrdə aşağıdakı şəxslər iştirak etmişdir :

- *Hökumətin adından*
Cənab V. ESPOSITO, *həm-nümayəndə ;*
- *Ərizəçinin adından*
Cənab N. PAOLETTI, Roma vəkillər kollegiyasının vəkili,
Xanım N. PAOLETTI, Roma vəkillər kollegiyasının
vəkili, *məsləhətçilər*

FAKTLAR

I. İŞİN HALLARI

7. Monte Argentario yaxınlığındakı Belvedere mehmanxanasının sahibi olan ərizəçi şirkət həmçinin mehmanxana müştərilərinin dənizə birbaşa çıxışına imkan verən 1 375 kvadrat metrlik bir ərazinin sahibi idi.

8. 19 may 1987-ci il tarixli qərarla Monte Argentario bələdiyyəsi ərizəçi şirkətə məxsus torpaq sahəsindən keçməli olan yolun inşası ilə bağlı layihəni təsdiq etmişdir.

9. 25 may 1987-ci il tarixli qərarla Monte Argentarionun meri ərizəçi şirkətə məxsus ərazinin sürətləndirilmiş prosedura uyğun olaraq tutulması barədə qərar qəbul etmişdir. Qeyri-müəyyən bir tarixdə inzibati orqanlar ərazinin fiziki olaraq tutulmasının həyata keçirmiş və tikinti işlərini başlatmışdır.

1. *Katibliyin qeydi* : Məhkəmənin qərarı katiblikdən əldə edilə bilər.

1. Ərizəçi tərəfindən inzibati məhkəmələr qarşısında başladılmış məhkəmə prosesi

10. Ərizəçi Toskaniya Regional İnzibati Məhkəməsinə («RİM») şikayət ərizəsi ilə müraciət etmişdir. Ərizəçi, xüsusilə 19 may 1987-ci il tarixli bələdiyyə qərarının və torpaq sahəsinin tutulmasının qanuniliyini mübahisələndirmişdir.

11. 2 dekabr 1987-ci il tarixli qərarla Toskaniya Regional İnzibati Məhkəməsi ərizəçi şirkətin şikayətini qəbul etmiş və bələdiyyənin 19 may 1987-ci il tarixli qərarını ləğv etməklə yanaşı, gələcəkdə həyata keçiriləcəkbütün hərəkətlərini də etibarsız elan etmişdir. Məhkəmə hesab etmişdir ki, bələdiyyə əvvəlcədən müvafiq texniki araşdırmalar həyata keçirmədən mübahisəli layihəni təsdiq etmişdir. Nəticədə, təsdiq edilmiş layihə qeyri-qanunidir və ümumi maraqların təminatı həyata keçirilmiş bir layihə olaraq nəzərdən keçirilə bilməz (*non atto a realizzare un interesse pubblico*).

12. Bu qərar 24 may 1988-ci ildə katibə təqdim edilmiş və 9 iyun 1989-cu ildə qüvvəyə minmişdir.

2. Ərizəçi tərəfindən başladılmış icra prosesi

13. 8 iyul 1988-ci il, 11 avqust 1989-cu il və 18 iyul 1990-cı il tarixli məktublarında ərizəçi şirkət Monte Argentario bələdiyyəsindən RİM-in qərarına uyğun olaraq, torpaq sahəsi üzərindəki mülkiyyət hüququnun bərpa edilməsini və ərazinin geri qaytarılmasını tələb etmişdir. Həmin məktublara cavab verilməmişdir.

14. Ərizəçi 2 dekabr 1987-ci il tarixli qərara əsasən torpaq sahəsi üzərindəki mülkiyyət hüququnun bərpa edilməsinə və ərazinin geri qaytarılmasına nail olmaq məqsədilə Toskaniya Regional İnzibati Məhkəməsinə qərarın icrası ilə bağlı (*giudizio di ottemperanza*) müraciət etmişdir.

15. 26 iyun 1991-ci il tarixli qərarla RİM ərizəçi şirkətin müraciətini rədd etmiş və əsas göstərmişdir ki, dolayı ekspropriasiya həyata keçirildiyi üçün 2 dekabr 1987-ci il tarixli qərarın icrası mümkün deyil.

16. Məhkəmə qeyd etmişdir ki, 2 dekabr 1987-ci il tarixli qərardaplanlaşdırmaaraşdırılmasında prosesual pozuntuların olması səbəbilə Monte Argentario bələdiyyəsinin qərarıləğv edilsə də, bələdiyyənin daha sonra prosesi yenidən başlada biləcəyi və yeni bir qərar qəbul edə biləcəyi istisna edilməmişdir. Lakin istənilən halda bu baş verməmişdir. Daha sonra məhkəmə qeyd etmişdir ki, dolayıekspropriasiya(*occupazione acquisitiva*) həyata keçirilməsi nəticəsində ərizəçi şirkətbundan belə yol tikinti işlərinin başa çatdıgıvə Monte Argentario bələdiyyəsininmülkiyyətinə keçən ərazinin sahibi deyil. Əslində RİM-in qəbul etdiyi birinci qərara vədəvlət orqanlarının həyata keçirdiyi işlərin təhlükəli vəümumi maraqlara zidd olmasına baxmayaraq, tikinti işlərin başa

çatması ərazi üzərindəki mülkiyyət hüququnun ötürülməsinə gətirib çıxarmışdır. Nəticədə, ərazinin geri qaytarılması qeyri-mümkündür. Bununla yanaşı, mülkiyyət hüququnun qeyri-qanuni ötürülməsi maraqlı tərəfə mülki məhkəmələrdən zərərin əvəzinin ödənilməsini tələb etmək hüququ verir.

17. Ərizəçi həmin qərardan Dövlət Şurasına (*Consiglio di Stato*) şikayət vermişdir. Ərizəçi xüsusilə qeyd etmişdir ki, RİM tikinti işləri başa çatmazdan əvvəl dövlət orqanlarının bu hərəkətinin qeyri-qanuniliyini müəyyən etmiş, dövlət orqanları isə həmin qərara məhəl qoymamışdır. Hazırki işdə dolayı ekspropriasiya qaydasının tətbiq olunduğuna görə, məhkəmə qərarını hüquqi mahiyyətindən məhrum etmişdir, belə ki, dövlət orqanları torpaq sahəsinə mülkiyyət hüququnu əldə etmək məqsədilə qeyri-qanuni şəkildə hərəkət etməkdə sərbəst idilər.

18. 5 iyun 1995-ci ildə şikayət ərizəsinin təqdim edildiyi Dövlət Şurasının V seksiyası işi Məhkəmə plenumuna həvalə etmək barədə qərar qəbul etmişdir. Bu qərardan belə nəticə çıxır ki, sözügedən seksiya hesab etmişdir ki, hazırki işdə ictimai təyinatlı tikintilərin həyata keçirilməsi səbəbilə torpaq sahəsinə mülkiyyət hüququnun itirilməsi ədaləti inkar etməyə bərabərdir. Əslində, inzibati məhkəmənin 2 dekabr 1987-ci il tarixli qərarı kimi ərazi sahibinin xeyrinə olan qərar dövlət orqanlarının bu mülkiyyəti mənimsəmək arzusuna qarşı səmərəli təsirə malik olmadığı təqdirdə sözügedən mülkiyyətçi dövlət orqanlarının mərhəmətindən asılıdır. Bundan başqa, Dövlət Şurasının V seksiyası müəyyən etmişdir ki, RİM-in qəbul etdiyi qərarın ləğv edilməsindən sonra Monte Argentario bələdiyyəsi heç vaxt işi yenidən araşdırmamış, nə də yeni bir qərar qəbul etmişdir.

19. 7 fevral 1996-cı il tarixli qərarla tam tərkibdə toplanmış Dövlət Şurası ərizəçi şirkətin şikayət ərizəsinə rədd cavabı vermişdir. Dövlət Şurası hesab etmişdir ki, hazırki işdə dolayı ekspropriasiya qaydasının tətbiqi qətiyyənlə ədalətdən imtina etmək demək deyil. Şura bildirmişdir ki, yoltikinti işləri, mahiyyət etibarilə, 7 avqust 1987-ci ildə, yəni RİM-in qərarından əvvəl başa çatmışdır. Həmin tarixdən sonra, xüsusilə yol işıqlandırmasının quraşdırılması və yolun başa çatdırılması kimi əlavə və az əhəmiyyət kəsb edən işlər həyata keçirilmişdir. Nəticədə, 1987-ci il avqustun 7-si torpaq sahəsi üzərində mülkiyyət hüququnun ötürülməsi tarixi olaraq nəzərdən keçirilməlidir, belə ki, həmin tarixdə yol tikinti işlərinin başa çatması nəticəsində torpaq sahəsinin təyinatı geridönülməz xarakter almışdır. Torpaq sahəsinin geri qaytarılması dolayı ekspropriasiya səbəbilə qeyri-mümkündür. 7 avqust 1987-ci il həmçinin zərərin əvəzinin ödənilməsini tələb etmək üçün iddia müddətinin başlanğıc tarixidir.

II. MÜVAFİQ DAXİLİ HÜQUQ VƏ TƏCRÜBƏ

A. 22 oktyabr 1971-ci il tarixli 85 sayılı qanun

20. Bu qanundadövlət orqanlarına ekspropriasiya həyata keçirilməzdən əvvəl tikinti işlərini başlatmağa imkan verən sürətləndirilmiş ekspropriasiya prosesi tənzimlənir. Həyata keçirilməli olan işlərin və qəbul edilmiş tikinti layihələrinin ümumi maraqlar naminə olması bəyan edildikdən sonra dövlət orqanları müəyyən edilmiş və 5 ili aşmayan bir müddətdə ekspropriasiya ediləcək ərazilərin sürətləndirilmiş prosedura uyğun olaraq tutulması barədə qərar qəbul edə bilər. Dekret o zaman ləğv edilir ki, ərazinin fiziki olaraq tutulması onun elan edildiyi gündən üç ay müddətində baş verməsin. Torpaq sahəsinin tutulması mərhələsindən sonra rəsmi ekspropriasiya qərarı qəbul edilməli və kompensasiya ödənilməlidir.

B. Dolayı ekspropriasiya qaydası (*occupazione acquisitiva* və *yaaccessione invertita*)

21. 70-ci illərdə bir çox yerli özünüidarə orqanları ərazilərin sürətləndirilmiş prosedura uyğun olaraq tutulmasını həyata keçirmişdir, lakin ərazilərin tutulmasına dairekspropriasiyaqərarı qəbul edilməmişdir. İtaliya məhkəmələri mülkiyyətçilərin ərazilərinin tutulması və orada ictimai təyinatlı tikinti işlərinin həyata keçirilməsinəticəsində bu ərazilərdən istifadə hüququnu *de facto* olaraq itirməsi vəziyyəti ilə qarşılaşmışdır. Yalnız tikinti işlərinin həyata keçirilmiş olmasının maraqlı tərəfin ərazi üzərindəki mülkiyyət hüququnu itirməsinə səbəb olub-olmadığı məsələləri ortaya çıxırdı.

1. Kassasiya Məhkəməsinin 16 fevral 1983-cü il tarixli 1464 sayılı qərarından əvvəlki təcrübəsi

22. Qeyri-qanuni tutulmuş ərazidə ictimai təyinatlı tikinti işlərinin nəticələri ilə bağlı məhkəmə təcrübəsi olduqca fərqli idi. Qeyri-qanuni tutulma dedikdə *ab initio* olaraq qeyri-qanuni tutulma başa düşülməlidir, yəni başlanğıcdan etibarən rəsmi icazə verilməmişdir və ya başlanğıcda ərazinin tutulmasına icazə verilmişdir, lakin sonradan icazə ləğv edildiyindən və ya ərazinin tutulması ekspropriasiya barədə qərar qəbul edilməsi üçün müəyyən edilmiş son müddət keçdiyindən qeyri-qanuni olmuşdur.

23. İlk presedent hüququna əsasən, dövlət orqanları tərəfindən tutulmuş ərazinin sahibi ictimai təyinatlı tikinti işləri başa çatdıqdan sonra ərazi üzərindəki mülkiyyət hüququnu itirmir; bununla belə, o, torpaq sahəsinə mülkiyyət hüququnun bərpa edilməsini tələb edə bilmir və iddia müddəti qoyulmamış qanunsuz tutulmalarında yalnız zərərin əvəzinin ödənilməsi ilə bağlı iddia qaldıra bilər, belə ki, ərazinin tutulmasından irəli gələn qeyri-qanunilik davamlıdır. Dövlət orqanları hər an rəsmi ekspropriasiyaqərarı qəbul edə bilər: bu halda zərərin əvəzinin ödənilməsi ilə bağlı iddia ekspropriasiya kompensasiyası ilə bağlı mübahisəyə çevrilir və ərazidən istifadə etmək hüququnun itirilməsi halında zərərin əvəzi yalnız ekspropriasiyaqərarı qəbul edilməzdən əvvəlki müddət üçün hesablanır (bax, xüsusilə Kassasiya Məhkəməsinin qərarlarına, n° 2341 1982-ci il, n° 4741 1981-ci il, n° 6452 və n° 6308 1980-ci il).

24. İkinci presedent hüququna əsasən, dövlət orqanları tərəfindən tutulmuş torpaq sahəsinin sahibi ərazi üzərindəki mülkiyyət hüququnu itirmir və dövlət orqanları ümumi maraq olmadan hərəkət etdiyi zaman həmin ərazi üzərində mülkiyyət hüququnun bərpa edilməsini tələb edə bilər (məsələn, bax, Kassasiya Məhkəməsinin qərarlarına, n° 1578 1976-cı il, n° 5679 1980-ci il).

25. Üçüncü presedent hüququna əsasən, dövlət orqanları tərəfindən tutulmuş ərazinin sahibi mülkiyyət üzərində geri dönüşü olmayan

dəyişikləredildikdən, yəni ictimai təyinatlı tikinti işləri başa çatdıqdan sonra ərazi üzərindəki mülkiyyət hüququnu avtomatik olaraq itirir. Maraqlı tərəf zərərin əvəzinin ödənilməsini tələb etmək hüququna malikdir (bax, yeganə presedent, Kassasiya Məhkəməsi, qərar^o 3243 1979-cu il).

2. Kassasiya Məhkəməsinin 16 fevral 1983-cü il tarixli 1464 sayılı qərarı

26. 16 fevral 1983-cü ildə tam tərkibdə toplanmış Kassasiya Məhkəməsi məhkəmə təcrübələri arasında kolliziyaları həll etmiş və üçüncü qərarı qəbul etmişdir. Beləliklə, dolayı ekspropriasiya qaydasını yaratmışdır (*accessione invertita* ou *occupazione acquisitiva*). Bu qaydaya əsasən, dövlət hakimiyyət orqanları rəsmi ekspropriasiya barədə qərar qəbul etmədən ərazi üzərindəki mülkiyyət hüququnu o vaxt *ab origine* əldə etmişdir ki, həmin vaxtda ictimai təyinatlı tikinti işləri ərazinin tutulmasından sonra və bu tutulmanın qanuniliyindən asılı olmadan həyata keçirilmişdir. Torpaq sahəsi *ab initio* olaraq qeyri-qanuni tutularsa, mülkiyyət hüququnun ötürülməsi ictimai təyinatlı tikinti işləri başa çatdıqdan sonra baş verir. Əgər torpaq sahəsinin tutulmasına başından etibarən icazə verilmiş olarsa, mülkiyyət hüququnun ötürülməsi icazə verilmiş tutulma müddəti bitdikdən sonra baş verir. Həmin qərarla Kassasiya Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, dolayı yolla aparılmış hər cür ekspropriasiya halında torpaq sahəsi hüquq olmadan, *sine titulo* olaraq ələ keçirildiyindən maraqlı tərəf zərərin əvəzinin tam ödənilməsini tələb etmək hüququna malikdir. Bununla belə, kompensasiya avtomatik olaraq ödənilmir: zərərin əvəzinin ödənilməsini tələb etmək maraqlı tərəfin üzərinə düşür. Bundan başqa, torpaq sahəsi üzərində geri dönüşü olmayan dəyişikliklər edildikdən sonra kompensasiyanın ödənilməsini tələb etmək hüququ delikt öhdəliyində nəzərdə tutulmuş beş illik iddia müddəti ilə müşayiət olunur.

3. Kassasiya Məhkəməsinin 1983-cü il tarixli 1464 sayılı qərarından sonrakı təcrübəsi

a) İddia müddəti

27. İlk zamanlar Kassasiya Məhkəməsinin presedent hüququna əsasən hesab edilmişdir ki, ərazinin *sine titulo* olaraq tutulması davam edən qeyri-qanuni akt olduğundan iddia müddəti tətbiq edilən deyil (yuxarıdakı istinad, 23-cü bənd). Kassasiya Məhkəməsi 1983-cü il tarixli 1464 sayılı qərarında təsdiq etmişdir ki, zərərin əvəzinin ödənilməsinə olan hüquq 5 illik iddia müddətində həyata keçirilməlidir (yuxarıdakı istinad, 26-cı bənd). Daha sonra Kassasiya Məhkəməsinin birinci seksiyası təsdiq etmişdir ki, on illik iddia müddəti tətbiq edilməlidir (1991-ci il tarixli 7952 sayılı qərar və 1992-ci il tarixli 10979 sayılı qərar). 22 noyabr 1992-ci il tarixli qərarla tam tərkibdə toplanmış Kassasiya Məhkəməsi məsələni qəti olaraq həll etmiş və

hesab etmişdir ki, iddia müddəti beş ildir və bu müddət torpaq sahəsi üzərində geri dönüşü olmayan dəyişikliklər edildikdən sonra başlayır.

b) Dolay ekspropriasiyaqaydasının tətbiq edilməməsi

28. Kassasiya Məhkəməsinin presedent hüququ ilə bağlı son hadisələr göstərir ki, torpaq sahəsinə mülkiyyət hüququnun dövlət orqanlarının xeyrinə ötürülməsinə gətirib çıxaran ictimai təyinatlı tikinti işlərinin aparılması mexanizmində istisnalar mövcuddur.

29. 1996-cı il tarixli 874 sayılı qərarında Dövlət Şurası təsdiq etmişdir ki, inzibati məhkəmələr tərəfindən dövlət orqanlarının qərarları və ərazinin sürətləndirilmiş prosedura uyğun olaraq tutulması barədə qərar ləğv edildiyi zamandolayı ekspropriasiyabaş vermir, belə ki, əks halda məhkəmə qərarı mahiyyətini itirmiş olardı.

30. 1997-ci il tarixli 1907 sayılı qərarında tam tərkibdə toplanmış Kassasiya Məhkəməsi təsdiq etmişdir ki, dövlət orqanlarının qəbul etdiyi qərarlar və ekspropriasiyanın ümumi maraqlar naminə aparılması barədə bəyanatlar *ab initio* etibarsız hesab edilərsə, dövlət orqanları torpaq sahəsinin mülkiyyətçisinə çevrilir. Bu halda maraqlı tərəf torpaq sahəsi üzərindəki mülkiyyət hüququnu qoruyub saxlayır və *restitutio in integrum* tələb edə bilər. Alternativ olaraq, maraqlı tərəf zərərin əvəzinin ödənilməsinə də tələb edə bilər. Belə hallarda qeyri-qanunilik daimi xarakterlidir və heç bir iddia müddəti tətbiq edilən deyil.

31. 1997-ci il tarixli 6515 sayılı qərarında tam tərkibdə toplanmış Kassasiya Məhkəməsi təsdiq etmişdir ki, ekspropriasiyanın ümumi maraqlar naminə aparılması barədə bəyanat inzibati məhkəmələr tərəfindən ləğv edildiyində mülkiyyət hüququnun ötürülməsi baş vermir. Bu halda dolay ekspropriasiya qaydası tətbiq edilən deyil. Torpaq sahəsinə mülkiyyət hüququnu saxlayan maraqlı tərəf *restitutio in integrum* tələb edə bilər. Zərərin əvəzinin ödənilməsi tələbinin irəli sürülməsi *restitutio in integrum* hüququndan imtina etməyə gətirib çıxarır. Beş illik iddia müddəti inzibati məhkəmənin qərarı qüvvəyə mindiyi andan başlayır.

32. 1998-ci il tarixli 148 sayılı qərarında Kassasiya Məhkəməsinin birinci seksiyası tam tərkibdə toplanmış məhkəmənin təcrübəsini izləmiş və təsdiq etmişdir ki, tikinti işləri ilə müşayiət edilən ümumi maraqların olması barədə bəyanat *ab initio* etibarsız hesab edildikdə dolay ekspropriasiya yolu ilə mülkiyyət hüququnun ötürülməsi baş vermir.

c) Konstitusiya Məhkəməsinin 1995-ci il tarixli 188 sayılı qərarı

33. Bu qərarla Konstitusiya Məhkəməsi ilk növbədə dolay ekspropriasiyaqaydasının Konstitusiyaya uyğunluğu məsələsinə baxmalı idi : məhkəmə məsələnin qəbul edilməz elan etmiş və əsas göstərmişdir ki, onun presedent hüququ ilə müəyyən edilmiş prinsipləri deyil, yalnız qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müddəaları nəzərdən keçirmək səlahiyyəti vardır. İkincisi, Konstitusiya məhkəməsi hesab etmişdir ki,

zərərin əvəzinin ödənilməsi iddiası ilə bağlı beş illik iddia müddətinin tətbiqi Konstitusiyaya uyğundur və bu, delikt öhdəliyi nöqteyi-nəzərdən mülki məcəllənin 2043-cü maddəsində nəzərdə tutulmuşdur : Konstitusiya Məhkəməsi təsdiq etmişdir ki, dövlət orqanlarının öz qanunsuz hərəkətindən yararlanaraq torpaq sahəsinin mülkiyyətçisinə çevrilməsi faktı Konstitusiya nöqteyi-nəzərdən heç bir problem təşkil etmir, belə ki, ictimai təyinatlı tikinti işlərinin davam etdirilməsindəki ümumi maraqlar fərdin maraqları, yəni onun mülkiyyət hüququ üzərində üstünlük təşkil edir.

d) Dolay ekspropriasiyazamanı kompensasiya məbləği

34. Dolay ekspropriasiya ilə bağlı Kassasiya Məhkəməsinin presedent hüququna əsasən, maraqlı tərəfə qeyri-qanuni tutulma səbəbilə meydana gələn mülkiyyətin itirilməsinə görə tam kompensasiya, yəni torpaq sahəsinin itirilməsi səbəbilə dəyən zərərin əvəzinin ödənilməsi təyin edilir.

35. 1992-ci il tarixli büdcə qanunu (11 iyul 1992-ci il tarixli 333 sayılı dekret-qanunun *5bis* maddəsi) dolay ekspropriasiyazamanı ödənilməli olan kompensasiya məbləğinin rəsmi ekspropriasiya zamanı nəzərdə tutulmuş məbləği aşağı bilməyəcəyini qeyd edərək məhkəmənin təşəkkül tapmış təcrübəsini dəyişdirmişdir. 1996-cı il tarixli 369 sayılı qərarla Konstitusiya Məhkəməsi həmin müddəanın Konstitusiyaya zidd olduğunu elan etmişdir.

36. Qeyri-konstitusion elan edilmiş müddədə dəyişiklik edən 1996-cı il tarixli 662 sayılı büdcə qanununa əsasən 30 sentyabr 1996-cı ildən əvvəl baş vermiş ərazi tutulması üçün tam kompensasiya ödənilə bilməz. Bu halda ödəniləcək kompensasiyanın məbləği rəsmi milliləşdirilmə zamanı ödənilməsi ehtimal edilən məbləğin üzərinə 10% gəlməklə alınan məbləğdən yuxarı olmamalıdır və məbləğdə 40 % lik endirim tətbiq edilmir (ərazinin bazar qiymətinin yarısı, üstəgəl torpaqdan gəliri, çıxılışın 40 %). 30 aprel 1999-cu il tarixli 148 sayılı qərarla Konstitusiya Məhkəməsi hesab etmişdir ki, belə kompensasiya məbləği Konstitusiyaya uyğundur. Bununla belə, həmin qərarla məhkəmə qeyd etmişdir ki, torpaq sahəsinin tutulması və ya ərazidən məhrum etmə ümumi maraqlar naminə edilmədikdə torpaq sahəsinin bazar qiyməti həcmindəki tam kompensasiya tələb edilə bilər.

HÜQUQ MƏSƏLƏLƏRİ

I. 1 SAYLI PROTOKOLUN 1-Cİ MADDƏSİNİN İDDİA EDİLƏN POZUNTUSU

37. Ərizəçi Toskaniya İnzibati Məhkəməsinin (« RİM ») qanunsuz və ümumi maraqlar naminə olmadığını hesab etdiyi tikinti layihəsini və ərazinin tutulmasına dair qərarı ləğv edən qərarına baxmayaraq tətbiq

ediləndolayı ekspropriasiyaqaydası üzündən ərazisini geri qaytarmağın qeyri-mümkün olmasından şikayət edir. O, 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin pozulduğunu iddia edir. Həmin maddədə deyilir :

« Hər bir fiziki və hüquqi şəxs öz mülkiyyətindən maneəsiz istifadə hüququna malikdir. Heç kəs, cəmiyyətin maraqları naminə və qanunla və beynəlxalq hüququn ümumi prinsipləri ilə nəzərdə tutulmuş şərtlər istisna olmaqla, öz mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz.

Yuxarıdakı müddəalar dövlətin, ümumi maraqlara müvafiq olaraq, mülkiyyətdən istifadəyə nəzarəti həyata keçirmək üçün yaxud vergilərin və ya digər rüsum və ya cərimələrin ödənilməsini təmin etmək üçün zəruri hesab etdiyi qanunları yerinə yetirmək hüququnu məhdudlaşdırmır. »

A. Məhkəmə iştirakçılarının arqumentləri

1. Ərizəçi şirkət

38. Ərizəçi şirkət iddia edir ki, mülkiyyətindən maneəsiz istifadə hüququna edilən müdaxilə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinə ziddir.

39. Ərizəçi şirkətnəzərə çatdırır ki, dolayı ekspropriasiyalar aşağıdakı səbəblərə görə qanunilik prinsipinə ziddir : dövlət orqanları qanunsuz davranış nəticəsində, yəni icazə verilmədən ərazinin tutulması nəticəsində mülkiyyətə çevrilir ; fərd rəsmi ekspropriasiya zamanı nəzərdə tutulmuş prosessual təminatlardan yararlanı bilmir ; dolayı ekspropriasiyaqaydası qanunvericilik normalarında ifadə edilməmiş, lakin məhkəmə təcrübəsinə əsasən müəyyən edilmiş və « yaşayan hüquq » hesab edilir.

40. Növbəti elementlər ərizəçi şirkəti işin hallarında qanunilik prinsipinin pozuntusunu iddia etməyə gətirib çıxarmışdır. Ərizəçi şirkət qeyd edir ki, o, inzibati məhkəmənin qüvvəyə minmiş qərarına baxmayaraq torpaq sahəsinin geri qaytarılmasına müvəffəq olmamışdır. Həmin qərarla dövlət orqanlarının bütün aktları, o cümlədən ekspropriasiyanın ümumi maraqlar naminə həyata keçirilməsi barədə bəyanat da *ex tunc* olaraq ləğv edilmişdir. Beləliklə, Dövlət Şurasının dolayı ekspropriasiyasəbəbilə torpaq sahəsinin geri qaytarılmasını rədd edən qərarı ərizəçi şirkətin mülkiyyətindən maneəsiz istifadə hüququnu əsassız olaraq pozur. Ərizəçi şirkət qeyd edir ki, dolayı ekspropriasiyaqaydası torpaq sahəsinin mülkiyyətçisini dövlət orqanlarının mərhəmətindən asılı vəziyyətə salır : dövlət orqanları isə - yalnız torpaq sahəsinə mənimsəmək məqsədilə - ərazini qanunsuz olaraq tutduqdan sonra orada ümumi maraq kəsb etməyən tikinti işlərini həyata keçirir və onun bu davranışının qeyri-qanuniliyini elan edən məhkəmə qərarlarına riayət etməyə bilər.

41. Ərizəçi şirkət qeyd etmişdir ki, RİM yalnız dövlət orqanlarının aktlarının qeyri-qanuniliyi barədə qərar qəbul etməlidir, işin mahiyyəti ilə bağlı, yəni yol tikinti işlərinin başa çatıb-çatmadığı və nə vaxt başa çatdığı barədə isə münasibət bildirə bilməz. Əksinə, məhkəmə qərarının icrası (*ottemperanza*) ilə bağlı müraciət edilmiş Dövlət Şurası işin

mahiyyətini araşdırmaqsəlahiyyətinə malikdir və bu səbəblə də tikinti işlərinin başa çatması tarixini müəyyənləşdirə bilər.

42. Ərizəçi şirkət nəzərə çatdırmışdır ki, torpaq sahəsindən ümumi maraqlar naminə olmayanekspropriasiya halındatələb edilə bilən məbləğin tam kompensasiya məbləğinə uyğun olmasıhəqiqət olsa da (yuxarıdakı istinad, 34-cü bənd), hətta ərizəçi şirkətin zərərin əvəzinin ödənilməsini tələb etmək imkanına malik olması halında belə, bu kompensasiya iddia edilən zərərin kompensasiyası hesab edilə bilməz. Əslində, ərizəçi şirkət Məhkəmədən dövlət orqanlarının fəaliyyəti barədə deyil – bu artıq RİM tərəfindən edilmişdir – Dövlət Şurasının torpaq sahəsini geri qaytarmaqdan imtinası ilə bağlı qərar qəbul etməsini xahiş edir. Nəticədə, ərizəçi şirkət Məhkəmədən qanuniliyi bərpa etməyi tələb edir.

2. Hökumət

43. Hökumət iddia edir ki, ərizəçi şirkətin məruz qaldığı torpaq sahəsindən məhrumetmə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin müddəalarına uyğundur.

44. İlk növbədə Hökumət qeyd edir ki, ərizəçi şirkətin mülkiyyətdən maneəsiz istifadə hüququna edilmiş müdaxilə « qanunla nəzərdə tutulmuş »dur, xüsusilə də Kassasiya Məhkəməsinin 1983-cü il tarixli 1464 sayılı qərarından sonramüntəzəm və yekdilliklə tətbiq edilən məhkəmə təcrübəsi tərəfindən müəyyən edilmiş bir qaydadır (yuxarıdakı istinad, 26-cı bənd). Xüsusilə Hökumət Kassasiya Məhkəməsinin 1988-ci il tarixli 3940 sayılı və 1992-ci il tarixli 12546 sayılı qərarlarına, Dövlət Şurasının 1991-ci il tarixli 877 sayılı qərarına və Konstitusiyaya Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad edir. Beləliklə, məhkəmə təcrübəsinə əsasən müəyyən edilmiş qayda şəffaf, çatımlı və qənaətbəxş bir hüquqi normanı təşkil edir və « yaşayan hüquq »u, yəni real qüvvədə olan hüququ ifadə edir.

45. Digər tərəfdən Hökumət nəzərə çatdırmışdır ki, ərizəçi şirkətin torpaq sahəsindən məhrum edilməsi « ümumi maraqlar naminə » baş vermişdir. Əslində, tikinti layihəsi və dövlət orqanlarının qərarları *in origine* ümumi maraqlar naminə qəbul edilmişdir. Doğrudur ki, dövlət orqanlarının bütün aktları inzibati məhkəmələr tərəfindən daha sonra ləğv edilmişdir ; bununla belə, dolayı ekspropriasiyaqaydasına əsasən, həyata keçirilən ictimai təyinatlı tikinti işləri *de facto* olaraq ümumi maraqlar naminə həyata keçirilmiş yeni sxemə çevrilir. Bu səbəblə, dövlət orqanlarının başlatdığı işlərin başa çatmasının iki nəticəsi var : bir tərəfdən bu, həyata keçirilmiş tikinti işlərinin ümumi maraqlara uyğunluğunu qəbul edir, digər tərəfdən dövlət orqanlarındavranışının qeyri-qanuniliyinin qarşısını alır.

46. Bu mexanizmin nəticəsində, torpaq sahəsi geri dönüşü olmayacaq şəkildə ictimailəşdirildiyi üçün ərizəçi şirkətə qaytarıla bilməz.

47. Bununla belə, görülmə işlərin başa çatdığı ana qədər mövcud olan qeyri-qanunilik maraqlı tərəfə səlahiyyətli məhkəmə qarşısında maddi

kompensasiya olaraq zərərin əvəzinin ödənilməsini tələb etmək hüququ verir. Hökumət iddia edir ki, hazırki işdə zərərin əvəzinin ödənilməsi ilə bağlı hələ də səlahiyyətli məhkəməyə şikayət verilə bilər və bu şikayət ərizəçi şirkətə tam kompensasiyanı əldə etməyə imkan verəcək və nəticədə, onun mülkiyyətindən manesiz istifadə hüququna edilmiş müdaxilə ədalətli şəkildə kompensasiya ediləcək. Bu məsələ ilə bağlı Hökumət Məhkəmənin Zubani işi üzrə qərarına istinad edir (Zubani İtaliyaya qarşı, 7 avqust 1996-cı il, *Qərarlar və qəraradlar toplusu* 1996-IV).

48. Zərərin əvəzinin ödənilməsi ilə bağlı iddia qaldırmaq mümkün idi, belə ki, Hökumətə görə 7 avqust 1987-ci ildən, yəni işlərin başa çatması tarixindən etibarən başlamış beş illik iddia müddəti, ərizəçi şirkətin qərarın icrası prosesi ilə bağlı Dövlət Şurasına müraciət etməsi ilə dayandırılmışdır. Hökumət bildirir ki, məhkəmə qərarının icrası (*ottemperanza*) ilə bağlı müraciət edilmiş Dövlət Şurası tikinti işlərinin başa çatdırılması tarixi də daxil olmaqla işin hallarını dəyərləndirmək səlahiyyətinə malikdir. Nəticədə, bu, faktla bağlın məsələləri həll edə bilməyən RİM-in *res judicata* prinsipi ilə ziddiyyət təşkil etmir.

49. Tikinti işlərinin ümumi maraqlarınəmə həyat keçirilməsinə bəyanatı RİM tərəfindən ləğv edildiyindən zərərliə bağlı şikayət ərizəçi şirkətə tam kompensasiya əldə etmək imkanı verəcək. Hökumət bu məsələ ilə bağlı Konstitusiyə Məhkəməsinin 30 aprel 1999-cu il tarixli 148 sayılı qərarına istinad edir (yuxarıdakı istinad 36-cı bənd).

50. Nəhayət, Hökumət qeyd edir ki, maddi kompensasiya iddiası ərizəçi şirkət tərəfindən verilməlidir, belə ki, ərizəçi şirkət torpaq sahəsinin geri qaytarılmasına nail ola bilməmişdir. Zərərin əvəzinin ödənilməsi ərizəçi şirkətin mülkiyyətdən manesiz istifadə hüququna edilmiş müdaxiləni kompensasiya edəcək.

B. 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinə riayət edilməsi

51. Məhkəmə xatırladır ki, 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi 3 fərqli qaydadan ibarətdir: «birinci abzasın birinci cümləsində ifadə edilmiş birinci qayda mülkiyyət hüququna hörmət prinsipini ifadə edir və ümumi xarakterlidir; həmin abzasın ikinci cümləsində öz əksini tapan ikinci qayda mülkiyyətdən məhrum etməni nəzərdə tutur və məhrum etmə ilə bağlı müəyyən şərtlər müəyyən edir; ikinci abzasda nəzərdə tutulmuş üçüncü qaydaya gəlincə isə, o, Dövlətlərə, xüsusilə ümumi maraqlara müvafiq olaraq (...) mülkiyyətdən istifadəyə nəzarəti həyata keçirmək səlahiyyətini verir. Bununla belə, söhbət bir-biri ilə əlaqəsi olmayan qaydalardan getmir. İkinci və üçüncü qayda mülkiyyətdən maneəsiz istifadə hüququna müdaxilə ilə bağlı xüsusi nümunələrə aiddir; bu səbəblə də həmin müdaxilələr birinci qaydada nəzərdə tutulmuş prinsip işığında şərh edilməlidir» (bax, xüsusilə, James və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı, 21 fevral 1986-cı il, seriya A n° 98, səh. 29-30, § 37, bu qərar Məhkəmənin 23 sentyabr 1982-ci il tarixli

Sporrong və Lönnroth İsveçə qarşı qərarı ilə bağlı təhlilinin müddəalarını qismən təkrarlayır, seriya A n° 52, səh. 24, § 61 ; həmçinin bax, Müqəddəs monastırlar Yunanıstana qarşı, 9 dekabr 1994-cü il, seriya A n° 301-A, səh. 31, § 56, və *Iatridis Yunanıstana qarşı*[GC],n° 31107/96, § 55, CEDH 1999-II).

1. Müdaxilənin mövcudluğuna dair

52. Məhkəmə qeyd edir ki, tərəflər mülkiyyətdən məhrumetmənin baş verdiyi ilə bağlı eyni fikirdədirlər.

53. Məhkəmə xatırladır ki, əmlakdan məhrumetmənin ikinci « qayda »ya uyğun olaraq baş verib-vermədiyini aydınlaşdırmaq üçün mülkiyyət hüququndan məhrum edilmənin və ya ekspropriasiyanın rəsmi qaydada həyata keçirilib-keçirilmədiyini araşdırmaqla yanaşı, həmçinin məsələnin pərdə arxasına baxmaq və mübahisəli vəziyyətin reallığını təhlil etmək lazımdır. Konvensiya « real və səmərəli » hüquqlar təmin etdiyindən sözügedən vəziyyətin de fakto ekspropriasiya olub-olmadığını araşdırmaq vacibdir (yuxarıdakı istinad, Sporrong və Lönnroth, səh. 24-25, § 63).

54. Hazırkı işdə Məhkəmə qeyd edir ki, dolayı ekspropriasiyaqaydasını tətbiq edən Dövlət Şurasının qərarı, nəticə etibarilə, ərizəçi şirkəti torpaq sahəsini geri qaytarmaq imkanından məhrum etmişdir. Bu şərtlərdə Məhkəmə belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, Dövlət Şurasının qərarı 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin birinci bəndinin ikinci cümləsinə əsasən ərizəçi şirkəti öz mülkiyyətindən məhrum etməyə səbəb olmuşdur (*Brumărescu Rumıniyaya qarşı* [GC],n° 28342/95, § 77, CEDH 1999-VII).

55. 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinə uyğun olmaq üçün belə bir müdaxilə « ümumi maraqlar naminə » və « qanunla və beynəlxalq hüququn ümumi prinsipləri ilə nəzərdə tutulmuş şərtlər » çərçivəsində həyata keçirilməlidir. Müdaxilə ümumi maraqlar ilə fərdin əsas hüquqlarının müdafiəsi imperativləri arasında « ədalətli tarazlığı » təmin etməlidir (yuxarıdakı istinad, Sporrong və Lönnroth, səh. 26, § 69). Bundan başqa, ədalətli tarazlığın pozulub-pozulmadığını araşdırmaq yalnız « o zaman vacibdir ki, mübahisəli müdaxilənin qanunilik prinsipinə riayət etdiyi və özbaşına olmadığı müəyyənləşdirilsin » (yuxarıdakı istinad, *Iatridis*, § 58 ; *Beyeler İtaliyaya qarşı* [GC],n° 33202/96, § 107, CEDH 2000-I).

2. Qanunilik prinsipinə riayət edilməsi və müdaxilənin məqsədi

56. Məhkəmə xatırladır ki, 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi hər şeydən əvvəl və xüsusilə tələb edir ki, dövlət hakimiyyət orqanlarının mülkiyyətdən maneəsiz istifadə hüququna müdaxiləsi qanuni olmalıdır. Demokratik cəmiyyətdə əsas prinsiplərdən biri olan hüququn aliliyi Konvensiyanın bütün maddələri üçün səciyyəvidir (yuxarıdakı istinad, *Iatridis*, § 58) və Dövlət və ya dövlət hakimiyyət orqanları üzərinə onlara qarşı qəbul edilmiş qətnamə və ya qərara riayət etmək məsuliyyəti qoyur.

57. Məhkəmədolayı ekspropriasiyaqaydası kimi kontinental hüquq sistemində məhkəmə təcrübəsinin oynadığı rol ilə qanunvericilik normalarının oynadığı rolun müqayisə edilən olub-olmadığı barədə *in abstracto* qərar verməyi zəruri hesab etmir. Bununla belə, Məhkəmə xatırladır ki, qanunilik prinsipi dedikdə kifayət qədər çatımlı, dəqiq və öngörülə bilən daxili hüquq normalarının mövcudluğu nəzərdə tutulur (Hentrich Fransaya qarşı, 22 sentyabr 1994-cü il, seriya A n° 296-A, səh. 19-20, § 42, və Lithgow və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı, 8 iyul 1986-cı il, seriya A n° 102, səh. 47, § 110).

58. Bu məsələ ilə bağlı Məhkəmə qeyd edir ki, dolayı ekspropriasiya ilə bağlı məhkəmə təcrübəsi ziddiyyətli tətbiqlərə (yuxarıdakı istinad, 22-36 cı bəndlər) gətirib çıxaracaq şəkildə inkişaf etmişdir ki, bu da öngörülə bilməyən və ya özbaşına nəticələrlə sonlana və ya maraqlı tərəfləri hüquqlarının səmərəli müdafiəsindən məhrum edə və nəticədə, qanunilik prinsipinə zidd ola bilər.

59. Məhkəmə həmçinin qeyd edir ki, Kassasiya Məhkəməsinin 1983-cü il tarixli 1464 sayılı qərarında müəyyən edilmiş prinsipə əsasən dolayı ekspropriasiya torpaq sahəsinin qeyri-qanuni tutulması nəticəsində baş verir. Bu qeyri-qanunilik əvvəldən etibarən mövcud ola bilər və ya daha sonra meydana gələ bilər. Məhkəmə, ümumiyyətlə, dövlət orqanlarına qeyri-qanuni bir vəziyyətdən yararlanmağa imkan verən və fərdifakt qarşısında qoyan mexanizmlə qeyri-qanunilik prinsipi arasındakı uyğunluğa dair şübhələrini ifadə edir.

60. Bütün hallarda Məhkəmədəndaxili hüququn şərh və tətbiq edilmə şəklinin meydana gətirdiyi təsirlərin Konvensiyanın prinsiplərinə uyğun olub-olmadığını araşdırmaq tələb olunur.

61. Hazırkı işdə Məhkəmə qeyd edir ki, 2 dekabr 1987-ci ildə RİM dövlət orqanlarının qəbul etdiyi qərarları qanunsuz olması və ümumi maraqlar naminə olmaması səbəbilə ləğv etmişdir. Bununla belə, ərizəçi şirkətə məxsus torpaq sahəsinin tutulmasının qeyri-qanuniliyi və ümumi maraqlar naminə olmaması ilə bağlı RİM-in gəldiyi bu nəticə (yuxarıdakı istinad, 11-ci bənd) torpaq sahəsinin geri qaytarılmasına gətirib çıxarmamışdır, belə ki, Dövlət Şurası hesab etmişdir ki, mülkiyyət hüququnun dövlət orqanlarının xeyrinə ötürülməsinin geri dönüşü yoxdur.

62. Məhkəmə hesab edir ki, belə bir müdaxilə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinə uyğun deyil. Bu nəticə Məhkəmənin ümumi maraqlarla fərdin hüquqlarının müdafiəsinin imperativləri arasında ədalətli tarazlığın təmin edilib-edilmədiyini araşdırmasını qeyri-zəruri edir.

63. Nəticədə, 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin pozuntusu baş vermişdir.

II. KONVENSIYANIN 41-Cİ MADDƏSİNİN TƏTBİQEDİLƏNLİYİ

64. Konvensiyanın 41-ci maddəsinə əsasən,

« Əgər Məhkəmə Konvensiyanın və ona dair Protokolların müddələrinin pozulduğunu, lakin Razılığa gələn Yüksək Tərəfin daxili hüququnun yalnız bu pozuntunun nəticələrinin qismən aradan qaldırılmasına imkan verdiyini müəyyən edərsə, Məhkəmə zəruri halda, zərərçəkən tərəfə əvəzin ədalətli ödənilməsinə təyin edir. »

65. Ərizəçi mübahisəli ərazinin geri qaytarılmasını və onun üzərindəki mülkiyyət hüququnun bərpa edilməsini tələb edir. Ərizəçinin fikrincə, bu tədbirlərin həyata keçirilməsi iddia edilən pozuntunun aradan qaldırılmasının yeganə yoldur, çünki 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin pozuntusu baş verməzdən əvvəl mövcud olan vəziyyəti bərpa etməyə imkan verəcək. Bundan başqa, ərizəçi şirkət ədalətlik prinsipinə uyğun olaraq və ya zəruri olarsa, mütəxəssis vasitəsilə müəyyən edilməli olan maddi ziyan üçün kompensasiya tələb etmişdir; bütün hallarda ərizəçi şirkət bu məbləğin 80 000 000 italiyan lirindən az olmamasını xahiş edir. O, üstəlik ən azından ərazinin tutulduğu müddətdən geri qaytarılan müddətə qədərondan istifadə edilə bilməməsi ilə bağlı itkilərini əhatə edəcək faiz və indeksasiyaları tələb edir. Daha sonra ərizəçi şirkət Dövlətin hərəkəti nəticəsində dəyən mənəvi ziyan üçün 30 000 000 italiyan liri həcmində məbləğ və üstəlik faiz və indeksasiyaları tələb edir. Nəhayət, ərizəçi şirkət milli məhkəmələrlə bağlı xərclərin ödənilməsinə və İnsan Hüquqları Məhkəməsi xərcləri üçün 8 000 000 italiyan liri həcmində məbləğ tələb edir.

66. Hökumət bildirmişdir ki, torpaq sahəsinin geri qaytarılması dolayı ekspropriasiyanın həyata keçirilməsi səbəbilə qeyri-mümkündür və iddia edir ki, ərizəçi şirkətin İtaliya Məhkəmələri qarşısında qaldırdığı zərərin əvəzinin ödənilməsi ilə bağlı iddiası, iddia edilən pozuntunu kompensasiya edə biləcək. Bu səbəblə də Məhkəmənin B. Fransaya qarşı (25 mart 1992-ci il, seriya A n°232-C) və De Wilde, Ooms və Versyp Belçikaya qarşı (*maddə 50*) (10 mart 1972-ci il, seriya A n°14) işləri üzrə qərarlarına istinad edərək, Hökumət ərizəçi şirkətin əvəzin ədalətli ödənilməsi ilə bağlı tələbinin qəbul edilən olmadığını bildirmişdir.

67. Məhkəmənin bu etirazı nəzərə almayacağı təqdirdə, Hökumət Dövlət Şurasının göstərdiyi səbəblərdən dolayı torpaq sahəsinin geri qaytarılması imkanını istisna edir. Hökumət həmçinin hesab edir ki, torpaq sahəsinin geri qaytarılması Konvensiyanın 41-ci maddəsinin tətbiqedilənliyi çərçivəsindən kənara çıxır. Maddi ziyanla bağlı Hökumət iddia edir ki, onunla əlaqədar heç bir məbləğ təyin edilə bilməz, belə ki, ərizəçi şirkət milli məhkəmələrdən hələ də zərərin əvəzinin ödənilməsinə tələb edə bilər. Mənəvi ziyana gəincə Hökumət hesab edir ki, pozuntunun müəyyən edilməsi əvəzin ədalətli ödənilməsi kifayət olacaqdır. Xərclərə gəincə, Hökumət tələb edilən

məbləğin olduqca böyükolduğunu qeyd edərək məsələnin həllini Məhkəmənin mülahizəsinə buraxır.

68. 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin pozuntusunu müəyyənləşdirən səbəblərin işığında Məhkəmə hesab edir ki, Hökumətin etirazı rədd edilməlidir. Məhkəmə İtaliya Hökuməti tərəfindən həyata keçirilmiş ekspropriasiyanın Konvensiyaya zidd olduğunu hesab etmişdir. Bu akt isə yalnız o zaman legitimlik qazana bilər ki, zərərin əvəzi ədalətli ödənilmiş olsun; söhbət Dövlətin ərizəçi şirkətə məxsus torpaq sahəsini ələ keçirməsindən gedir ki, ərizəçi şirkət bu ərazini geri qaytara bilməmişdir (bax, *mutatis mutandis*, Papamichalopoulos Yunanıstana qarşı, 31 octyabr 1995-ci il, seriya A n° 330-B, səh. 59-60, § 36).

69. Bununla belə, Məhkəmə hesab edir ki, hazırki işin hallarında 41-ci maddə qərar verilməsi üçün hazır deyildir. 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin pozuntusunu nəzərə alaraq, hazırki işdə kompensasiyanın ödənilməsinin ən yaxşı forması ərazinin Dövlət tərəfindən geri qaytarılması, üstəlik, mülkiyyətdən istifadədən məhrum etmə səbəbilə dəyən maddi ziyana görə və eləcə də mənəvi ziyana görə əvəzin ödənilməsidir. Lakin Məhkəmə iştirakçıları bu məsələ ilə bağlı dəqiq məlumat verməmişlər. Nəticədə, cavabdeh Dövlət ilə ərizəçi şirkət arasında razılığın mümkünlüyünü nəzərə alaraq, məsələni təxirə salmaq və növbəti məhkəmə prosesinin tarixini müəyyənləşdirmək vacibdir (Reqlamentin 75-ci maddəsinin 1-ci bəndi).

BU ƏSASLARLA, MƏHKƏMƏ, YEKDİLLİKLƏ,

1. *Qət edir* ki, 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin pozuntusu baş vermişdir ;
2. *Qət edir* ki, maddi və mənəvi ziyan ilə, eləcə də milli məhkəmə və Məhkəmə xərcləri və digər məsrəflər ilə bağlı Konvensiyanın 41-ci maddəsi qərar verilməsi üçün hazır deyil ; nəticədə,
 - a) məsələnin həllini *sonraya saxlayır* ;
 - b) Hökuməti və ərizəçi şirkəti altı ay müddətində gələ biləcəkləri hər hansı razılıq barədə Məhkəməyə məlumat verməyə *dəvət edir* ;
 - c) prosedurun növbəti hissəsini *sonraya saxlayır* və Məhkəmə Sədrinə, ehtiyac olarsa, onu təyin etməyi *tapşırır*.

Fransız dilində hazırlanmış və Məhkəmə Reqlamentinin 77-ci maddəsinin 2-ci və 3-cü bəndlərinə əsasən 30 may 2000-ci ildə yazılı şəkildə elan edilmişdir.

Erik FRIBERQ Xristos ROZAKIS
Katib

Sədr

Hazırkı qərara Konvensiyanın 45-ci maddəsinin 2-ci bəndinə və Reqlamentin 74-cü maddəsinin 2-ci bəndinə uyğun olaraq aşağıdakı fərqli rəylər əlavə edilmişdir :

- cənab Rozakisin razılaşma rəyi ;
- cənab Bonellonun razılaşma rəyi ;
- cənab Baka ilə birgə cənab Lorenzenin razılaşma rəyi.

X.L.R.

E.F.

CƏNAB HAKİM ROZAKİSİN RAZILAŞMA RƏYİ

(Tərcümə)

Hazırki işdə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin pozuntusunu müəyyənləşdirməyə səbəb olan mövqeyimi açıqlamaq istərdim. Əslində, Məhkəmənin nəticələri və arqumentləri ilə ümumən razılaşsam da, pozuntunun baş verdiyinə dair qərarımda əsas rol oynayan bəzi detallar var ki, fikrimcə, onlar daha sonra araşdırılmalıdır:

a) Hazırki işdə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin pozuntusu öz mənşəyində dolaylı ekspropriasiyanın tətbiqi və nəticədə, Dövlət Şurasının şikayət verən təşkilatı Monte Argentario bələdiyyəsinin tutduğu ərazini geri qaytarmaq imkanından məhrum etməsi ilə bağlı qərarı durur.

b) Hazırki işin hallarında tətbiq edilmiş dolaylı ekspropriasiya qaydası 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin ikinci abzasının altına düşür. Nəticədə, hər hansı bir ekspropriasiyanın həmin maddənin müddəalarına uyğun ola bilməsi üçün onun ümumi maraqlar naminə həyata keçirilməsi və qanunla nəzərdə tutulmuş şərtlərə riayət etməsi lazımdır.

c) Hazırki işdə dolaylı ekspropriasiyanın ümumi maraqlar naminə həyata keçirilməsində heç bir şübhə olmadığı görünür. Bu qaydanı tətbiq edərkən Dövlət Şurasının məqsədi bələdiyyə tərəfindən başlatılmış və hətta inzibati məhkəmələr qərar qəbul etməzdən əvvəl başa çatdırılmış ictimai təyinatlı tikinti işlərini dəstəkləməkdir. Bu səbəblə, başlanğıcda mövcud olmayan ümumi maraqla – inzibati məhkəmənin də müəyyənləşdirdiyi kimi – dolaylı ekspropriasiyanın əsaslandırıldığı ümumi marağı qarışdırmaq olmaz.

d) Bununla belə, Məhkəmənin də qərarında açıq-aydın qeyd etdiyi kimi, hazırki işdə əsas problem ondadır ki, məhkəmə təcrübəsindən irəli gələn dolaylı ekspropriasiya qaydası «ziddiyyətli tətbiqlərə gətirib çıxaracaq şəkildə inkişaf etmişdir ki, (...) bu da öngürülə bilməyən və özbaşına nəticələrlə sonlana və maraqlı tərəfləri hüquqlarının səmərəli müdafiəsindən məhrum edə bilər». Həmçinin onu əlavə edirəm ki, hazırki iş kimi hallara dolaylı ekspropriasiya qaydasının tətbiq edilməsi, 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin tələblərinə cavab verə bilməsi üçün müdaxilənin qanunla və ya məhkəmə təcrübəsi ilə nəzərdə tutulmuş olması prinsipinə uyğun görünmür.

Nəticədə, Məhkəmə kimi hesab edirəm ki, edilmiş müdaxilə ilə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinə uyğun deyildir belə ki, həmin müdaxilənin qanuni əsası yoxdur.

CƏNAB HAKİM BONELLONUN RAZILAŞMA RƏYİ

(Tərcümə)

1. 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin pozuntusunun müəyyən edilməsi ilə bağlı Məhkəmə üzvlərinin əksəriyyəti ilə birgə səs vermişəm və mahiyyət etibarilə, belə bir nəticənin səbəbi ilə razıyam.

2. Hazırkı fərqli rəydə hesab edirəm ki, Məhkəmə Hökumətin arqumentlərinə və İtaliya Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarına (n° 188 de 1995) qeyri-adekvat cavab vermişdir.

3. Hazırkı işdə a) ərizəsi şirkətə məxsus torpaq sahəsinin tutulması ilə bağlı qərarın qeyri-qanuni olması və etibarlı olmaması və b) etibarlı olmayan ekspropriasiyaya əsasən həmin ərazi üzərində başladılmış tikinti işlərinin də qeyri-qanuni olması mübahisə doğurmur.

4. Beləliklə, yuxarıda qeyd edilən qərarında İtaliya Konstitusiyaya Məhkəməsi Kassasiya Məhkəməsinin təcrübəsindən irəli gələn (heç bir qanunlar toplusunda öz əksini tapmayan) « dolaylı ekspropriasiyaqaydası »-ni təsdiq etmişdir ; bu qaydaya əsasən qeyri-qanuni ekspropriasiya edilmiş və üzərində tikinti işləri aparılmış xüsusi mülkiyyət, işlər bitdikdən sonra, bütün hallarda Dövlət mülkiyyətinə çevrilir. Konstitusiyaya Məhkəməsi əlavə etmişdir ki, dövlət orqanlarının öz qanunsuz hərəkətindən mənfəət əldə edərək torpaq sahəsinin mülkiyyətçisinə çevrilməsi faktı Konstitusiyaya ilə əlaqədar heç bir problem yaratmır, belə ki, Dövlət mülkiyyətilə bağlı işlərin davamının təmin edilməsindəki ümumi maraqlar fərdin mülkiyyətdən maneəsiz istifadə hüququ ilə bağlı maraqları üzərində üstünlük təşkil edir (hazırkı qərarın 33-cü bəndi).

5. 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi xüsusi mülkiyyətdən məhrumetməni qanunun mövcudluğu və həmin qanunda nəzərdə tutulmuş şərtlərə riayət edilməsi ilə şərtləndirir. İtaliyada Konstitusiyaya Məhkəməsinin təsdiq etdiyi şərtlərdə ekspropriasiyaya icazə verən heç bir qanun yoxdur. Lakin yalnız arqument xatirinə razılaşacağam ki, Konstitusiyaya Məhkəməsi ilə təsdiq edilmiş Kassasiya Məhkəməsinin məhkəmə aktivizmi İtaliya qanunvericiliyindəki boşluğu doldurmaq üçün hüquqda kifayət qədər səmərəli fəaliyyətə çevrilir və özünü mövcud olmayan hüquq normasını əvəz edən bir « qanun » kimi göstərir. Bununla belə, « kvazi-qanun »-un Konvensiyanın müəyyən etdiyi bütün minimum meyarları tamamlayıb-tamamlamıdığını öyrənmək məsələsi qalır.

6. İtaliya Konstitusiyaya Məhkəməsindən fərqli olaraq dövlət hakimiyyəti orqanlarının qeyri-qanuni hərəkəti mənim üçün həqiqətən çətinlik yaradır. Qeyri-qanuni *bir* hərəkətin qeyri-qanuniliyinə özümü inandırmaqda çətinlik çəkirəm, lakin *iki* qeyri-qanuni hərəkətin cəmi qanunu pozanın xeyrinə hüquqlar verir. Mən qanunsuz olaraq mənimsənilmiş ərazi üzərində qeyri-qanuni tikinti işləri aparıldıqdan sonra hüquqda bir baxıma sui-istifadəyə çevriləcək yeni hüquqi etika qaydaları əldə etməyə tərəddüd edirəm.

Tikintiproqramlarının məramı, şübhəsiz ki, yaxşıdır ;bildiyim qədər ilə,yanlış olanı qanuniləşdirmək bu məramlardan biri deyil.

7. Əsas hüquq və azadlıqlara edilmiş hər cür müdaxilə « qanunla nəzərdə tutulmuş » olması barədəki əsas prinsipi inkişaf etdirərkən Konvensiya orqanları (digər hüquqlarla bağlı başqa işlərdə) bu anlayışı əhəmiyyətli dərəcədə dəqiqləşdirmişlər. Onlar müəyyən etmişlər ki, « « qanunla nəzərdə tutulmuş » ifadəsinin ehtiva etdikləri arasında (...) həmçinin « qanun »un *keyfiyyəti* də yer alır ;qanunun keyfiyyəti Konvensiyanın preambulasında qeyd edilmiş hüququn aliliyinə uyğun olmalıdır »¹.

8. Hüquqların əldə edilməsini qanun pozucusunun törətdiyi pozuntu ilə şərtləndirən məhkəmənin təcrübəsinin işığında yaradılmış normada hüququn aliliyi ilə uyğunluğun heç bir əlamətini görmürəm. *Ex turpis causa* hüquqlarının əldə edilə biləcəyi arqumentlər mənim nəzərimdə hüququn aliliyinin « keyfiyyət » mərhələsində olduqca yüksək bir yer tutur.

9. Fikrimcə, Məhkəmə 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinə uyğun olaraq mülkiyyətdən məhrumetmə halında digər işlərdə qəbul edilmiş « qanunun keyfiyyəti » prinsipini nəzərdən keçirmək üçün yaxşı bir fürsəti əldən vermişdir. Bu təəssüf doğurur.

1. Silver və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı, 25 mart 1983-cü il, seriya A n° 61, səh. 34, § 90 ; Malone Birləşmiş Krallığa qarşı, 2 avqust 1984-cü il, seriya A n° 82, səh. 32, § 67 ; Halford Birləşmiş Krallığa qarşı, 25 iyun 1997-ci il, *Qərarlar və qəraradlar toplusu* 1997-III, səh. 1017, § 49 ; *Rotaru Rumuniyaya qarşı*, [GC], n° 28341/95, Komissiyanın rəyi, § 64, CEDH 2000-V.

CƏNAB HAKİM BAKA İLƏ BİRGƏ CƏNAB HAKİM LORENZENİN RAZILAŞMA RƏYİ

(Tərcümə)

Məhkəmə üzvlərinin əksəriyyəti kimi hesab edirəm ki, 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi pozulmuşdur, lakin bu pozuntunun səbəbi ilə tamamilə razılaşa bilməyəcəyimə təəssüf edirəm.

Hazırkı işdə baş verən odur ki, bələdiyyə ərizəçi şirkətə məxsus torpaq sahəsini ekspropriasiyası barədə qərar qəbul etmiş və qərarı olduqca sürətlə icra etmiş və torpaq sahəsində yol tikinti işlərini həyata keçirmişdir. Ərizəçi şirkət Toskaniya İnzibati Məhkəməsinə (RİM) şikayət ərizəsi ilə müraciət etmiş və məhkəmə 2 dekabr 1987-ci ildə ərizəçi şirkətin xeyrinə qərar qəbul etmişdir; xüsusilə məhkəmə hesab etmişdir ki, yol çəkilişi layihəsi qeyri-qanunidir və ümumi maraq yol çəkilişini, (dolayısı ilə də ərizəçi şirkətə məxsus torpaq sahəsini mənimsəməyi) tələb etmir. Bu qərar qanuni qüvvəyə minmişdir, lakin bu qərar yol çəkilişi artıq başa çatdıqdan sonra qəbul edilmişdir. Qərarın icrası prosesi ilə bağlı RİM hətta 26 iyun 1991-ci il tarixli qərarında yol çəkilişi layihəsinin « təhlükəli və ümumi maraqlara zidd » olduğunu elan etmişdir. Bu nəticə nə Dövlət Şurası, nə də İtaliya Hökuməti tərəfindən Məhkəməmiz qarşısında mübahisələndirilmişdir. Beləliklə, demək olar ki, İtaliya məhkəmələri əslində qəbul etmişlər ki, 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin əksinə olaraq torpaq sahəsi ərizəçi şirkətin əlindən alınmışdır.

Məhkəmənin təşəkkül tapmış təcrübəsinə əsasən ərizəçi şirkətə « qurban » statusunun verilməsi üçün, bir qayda olaraq, milli hakimiyyət orqanlarının açıq-aydın və ya mahiyyət etibarilə Konvensiyanın pozuntusunun baş verdiyini qəbul etməsi kifayət deyil, həm də Konvensiyanın baş vermiş pozuntusunun aradan qaldırılması lazımdır (bax, *mutatis mutandis*, Amuur Fransaya qarşı, 25 iyun 1996-cı il, *Qərarlar və qərardadlar toplusu* 1996-III, səh. 846, § 36, və *Brumărescu Rumuniyaya qarşı* [GC], № 28342/95, § 50, CEDH 1999-VII).

Məhkəmə üzvlərinin əksəriyyəti ilə razıyam ki, (61-ci bənd) hazırkı işdə mülkiyyətin qeyri-qanuni tutulması faktı ilə bağlı milli hakimiyyət orqanlarının necə hərəkət edəcəklərini araşdırmaq vacibdir, beləki, bu mənimsəmə ümumi maraqlar naminə həyata keçirilməmişdir. Məsələn, əgər hakimiyyət orqanları torpaq sahəsini ərizəçi şirkətə geri qaytarsa və ərazisinin qanunsuz tutulması nəticəsində dəyən zərərin əvəzini ödəsə idilər, ərizəçi şirkət qurbanı çevrildiyini açıq-aydın iddia edə bilməzdi. Məhkəmənin əksəriyyəti bununla belə hesab edir ki, ərizəçi şirkətin pozuntunun qurbanına çevrilmədiyi ilə bağlı qərarı qəbul etmək üçün *restitutio in integrum* prinsipinin həyata keçirilməsi mütləq şəkildə lazımdır. Belə bir nəticə ilə razılaşa bilmərəm. Vəziyyəti ilkin halına qaytarmaq qeyri-mümkün görünür, çünki mülkiyyət artıq mövcud deyil –

məsələn, oradakı bina sökülmüşdür. Lakin hətta *restitutio in integrum* prinsip etibarilə mümkün olsa belə, bu, hər zaman 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin pozuntusunu aradan qaldırmağınsərti olaraq irəli sürülə bilməz. Əgər əmlakın qaytarılması qeyri-qanuni olaraq ələ keçirilmiş mülkiyyətin dəyəri ilə açıq-aydın qeyri-mütənasib xərclərə gətirib çıxararsa, məruz qaldığı ziyanı görə ərizəçi şirkətə tam kompensasiya ödənilməsi halındamən belə bir nəticəyə gələrdim ki, sözügedən maddənin pozuntusu baş verməmişdir.

Hazırkı işdə İtaliya Dövlət Şurası 7 fevral 1996-cı il tarixli qərarında elan etmişdir ki, torpaq sahəsinin geri qaytarılması dolayı ekspropriasiyanın həyata keçirilməsindən sonra qeyri-mümkündür.

Geri qaytarılmanın səbəb olacağı xərclərin dəyərləndirilməsi və ya geri qaytarılmaya maneə ola biləcək digər hər cür nəzərəçarpan bir maneə barədə qərar qəbul edilməmişdir. Əksinə, qərar oxunarkən belə bir təəssürat oyanır ki, təkcə tikinti işlərinin başa çatması faktı dolayı ekspropriasiyavasitəsilə mülkiyyətin geri dönüşü olmadan ötürülməsinə gətirib çıxarmışdır. Açıq-aydın qeyri-qanuni olan aktın kifayət qədər sürətli bir şəkildə başa çatdırılmasına və onun qanuniliyi ilə bağlı məhkəmə araşdırmalarının hələ də davam etdiyinin nəzərə alınmamasına baxmayaraq avtomatik olaraq qanuniləşdirilməsi, fikrimcə, hüququ və ictimai qaydanı ciddi şəkildə pozar və Konvensiyanın preambulasında öz əksini tapmış və onun müddələrinin tətbiqində əsas olan hüququn aliliyi anlayışına zidd olardı. İstənilən halda, əldəki məlumatlara istinadən müəyyən edilmiş hesab edə bilmərəm ki, torpaq sahəsini ərizəçi şirkətə qaytarmaq mümkün deyil və ya bu qaytarılma böyük xərclərə səbəb olacaq. Bu səbəblə də əksəriyyət kimi hesab edirəm ki, 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi pozulmuşdur.

Ərazisindən qeyri-qanuni olaraq məhrum edildiyi üçün kompensasiya ödənilməsi təklif edilməmiş, lakin, prinsip etibarilə, tikinti işlərinin başa çatdırılması tarixindən etibarən məhkəmə prosesini başlatmalı olmuş ərizəçi şirkətin vəziyyəti məni dərinlən narahat edir. Lakin yuxarıda qeyd edilmiş nəticəni nəzərə alaraq, bu faktın hazırkı işdə sözügedən maddəyə uyğun olub-olmadığını araşdırmağı zəruri hesab etmirəm.

Nəhayət, Məhkəmə üzvlərinin əksəriyyəti ilə razıyam ki, dolayı ekspropriasiyaya dair İtaliya məhkəmələrinin təşəkkül tapmış təcrübəsinin mülkiyyətdən məhrum etmə üçün qanuni əsas təşkil edib-etmədiyini araşdırmaq olar, lakin hazırkı işdə bu məsələni həll etmək zəruri deyil.